

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΣΤΙΣ ΚΩΜΩΔΙΕΣ ΤΟΥ TERENTIOY EUNUCHUS ΚΑΙ HECYRA

Στη Λατινική Κωμωδία οι δούλοι παίζουν ρόλους με ιδιαίτερη βαρύτητα. Παρουσιάζουν ποικιλία χαρακτηριστικών¹ θετικών ή αρνητικών, όπως ευφυία, εφευρετικότητα αφοσίωση εντιμότητα, ανοησία, ανευθυνότητα, φλυαρία περιέργεια, αγάπη για το κουτσομπολιό κ.ά.

Ανάλογα με τα χαρακτηριστικά διαμορφώθηκαν και οι βασικοί τύποι δούλων², όπως ο πιστός και έντιμος δούλος, ο κωμικός δούλος, ο δούλος που τρέχει ασθμαίνοντας μέσα από εμπόδια να φέρει νέα στον κύριό του (servus currens)³, ο πανέξυπνος και πανούργος δούλος (servus callidus) κ.ά.

Ο ρόλος του δούλου γνώρισε τις καλύτερες ημέρες του στις κωμωδίες του Πλάτου⁴, ο οποίος, όπως έδειξε η σύγχρονη έρευνα,⁵ έχοντας σαν βάση τα Ελληνικά πρότυπά του και συνδυάζοντας στοιχεία, που ενδεχομένως

* Ευχαριστώ τον αναπληρωτή καθηγητή κ. Α. Αλεξάκη, ο οποίος είχε την καλοσύνη να ελέγξει την Αγγλική περίληψη του άρθρου και την επίκουρη καθηγήτρια κ. Ε. Γκαστή, η οποία έθεσε υπόψη μου βιβλιογραφία σχετική με το τυπικό σχήμα των «ἀγγελικῶν ῥήσεων» στην Τραγωδία.

1. Βλ. G.E. Duckworth, *The Nature of Roman Comedy. A study in popular entertainment*, Princeton 1952 (ανατ. 1971) σσ. 249 και 252. Ν. Πετρόχειλος, «Τύποι και χαρακτήρες της Ρωμαϊκής Κωμωδίας», *Αρχαιογνωσία* 9 (1995-96) σσ. 18-19.

2. Βλ. G.E. Duckworth, *ό.π.*, σσ. 106-107 και 250-251. E.W. Robbins, *Dramatic Characterization in printed commentaries on Terence 1473-1600*, Univ. of Illinois Stud. 35, 4, Urbana 1951, σσ. 78-80. R.H. Martin, *Terence: Phormio*, London 1959 (ανατ. 1964) σσ. 4-5.

3. Βλ. G.E. Duckworth, *ό.π.*, σσ. 106-7. Βλ. και τις υποσημειώσεις 67 και 68 παρακάτω.

4. Βλ. G.E. Duckworth, *ό.π.*, σ. 251. T.F. Carney, *P. Terenti Afri Hecyra*, *PACA* Supplement no. 2, 1963, σ. 24.

5. Βλ. A.W. Gomme, *Essays in Greek History and Literature*, Oxford 1937, σ. 287. G.E. Duckworth *ό.π.*, σ. 250. P.W. Harsh, «Intriguing Slave in Greek Comedy», *TAPA* 86 (1955) σσ. 135 και 142. R.H. Martin, *Terence, Adelphoe*, Cambridge 1976 σ. 3.

προέρχονταν από τις γηγενείς μορφές δράματος της Ιταλίας, έδωσε στον συγκεκριμένο χαρακτήρα νέα πνοή και ζωντάνια.

Ξεχωριστή θέση κατέχει στο έργο του ο πανούργος δούλος (*servus callidus*), ένας χαρακτήρας, τον οποίον ο Πλάυτος καλλιέργησε με ιδιαίτερη φροντίδα δίνοντάς του πρωταγωνιστικό ρόλο και ανάγοντάς τον σε σημαντικό παράγοντα δημιουργίας κωμικών καταστάσεων.⁶

Μια γενιά αργότερα ο Τερέντιος παρουσιάζει στις κωμωδίες του χαρακτήρες, των οποίων η συμπεριφορά διαφοροποιείται από τα συνηθισμένα πλαίσια, μια τάση που ο ονομαστός σχολιαστής του, Aelius Donatus, χαρακτηρίζει ως νεωτερισμό.⁷ Από την τάση του αυτή δεν αποτέλεσαν εξαίρεση και οι δούλοι.

Ανάμεσα στους δούλους που βρίσκουμε στις κωμωδίες του, τη μεγαλύτερη απόκλιση από τους συνηθισμένους τύπους παρουσιάζουν ο δούλος της κωμωδίας *Eunuchus* και ο αντίστοιχος της κωμωδίας *Hecyra*, οι οποίοι, ίσως συμπτωματικά, φέρουν και οι δύο το όνομα *Παρμένων*. Στόχος της εργασίας αυτής είναι μια συνολική παρουσίαση του ρόλου των δύο αυτών δούλων και η επισήμανση στοιχείων που πέρασαν απαρατήρητα από την προηγούμενη έρευνα, μολονότι αναδεικνύουν την ιδιαιτερότητα του ρόλου τους.

6. Βλ. G.E. Duckworth, *ό.π.*, σσ. 250, 252 και 256. F. Arnaldi, *Da Plauto a Terenzio*, I (Plauto), Napoli 1946, σ. 143. Ν. Πετρόχειλος, *ό.π.*, σσ. 18-19. C.W. Amerasinghe, «The part of the slave in Terence's drama», *G&R* 19 (1950) σ. 62. R.H. Martin, *ό.π.* (1976) σ. 3. J.A. Barsby, «The Characterization of Parmeno in the Opening Scene of Terence's Eunuch», *Prudentia* 22 (1990) σ. 4. Και P.P. Spranger, *Historische Untersuchungen zu den Sklavenfiguren des Plautus und Terenz*, Stuttgart 1984, ιδιαίτερα για τον *servus callidus* βλ. σσ. 57-63, 91-93 και 116-118. Ο Spranger θεωρεί ότι ο *servus callidus* έχει ελληνική προέλευση (σ. 57). Επίσης την παρουσία του στο Πλάυτο ως *deus ex machina* και *architectus doli* πραγματεύεται στη σ. 92.

7. Don. *Eun.* 198: Hic Terentius ostendit virtutis suae hoc esse, ut pervulgatas personas nove inducat et tamen a consuetudine non recedat, ut puta meretricem bonam cum facit, capiat tamen et delectet animum spectatoris. Don. *Hec.* Praef. 9: In tota comoedia hoc agitur, ut res novae fiant nec tamen abhorreant a consuetudine; inducuntur enim benivolae socrus, verecunda nurus, lenissimus in uxorem maritus et item deditus matri suae, meretrix bona. Πρβλ. και Don *Hec.* 774, 3. Βλ. Ν. Πετρόχειλος, *ό.π.*, σσ. 18-19. T.F. Carney, *ό.π.*, σ. 25. J.A. Barsby, *ό.π.*, σ. 4. C.W. Amerasinghe, *ό.π.*, σ. 62. B.A. Taladoire, *Terence. Un théâtre de la Jeunesse*, «*Les Belles Lettres*», Paris 1972, σ. 109. Οι A.W. Gomme - F.H. Sandbach, *Menander. A commentary*, Oxford 1973, στη σελίδα 9 επισημαίνουν ότι κάποιες από τις αλλαγές που έκανε ο Τερέντιος στους χαρακτήρες του δικαιολογούνται από το ότι απευθύνεται σε μια διαφορετική κοινωνία και μια άλλη εποχή.

Η κωμωδία *Eunuchus*, όπως ο ίδιος ο ποιητής ομολογεί στον πρόλογό του,⁸ έχει σαν βασικό πρότυπο τον *Εὐνούχο* του Μενάνδρου, όπου όμως μετέφερε και ενέταξε τους χαρακτήρες του στρατιωτικού και του παρασίτου - κόλακα από την κωμωδία *Κόλαξ* και πάλι του Μενάνδρου.⁹ Το ενδιαφέρον σε σχέση με τον δούλο Παρμένοντα είναι ότι είναι παρών και στις σκηνές που φαίνεται να προέρχονται από τον *Κόλακα*, πράγμα που οδηγεί στη σκέψη ότι ως ένα σημείο ο ρόλος του έχει διαμορφωθεί από τον ίδιο τον Τερέντιο.

Το όνομα *Παρμένων*, κατά την επικρατέστερη ετυμολογία,¹⁰ συνδέεται με τη μετοχή του ενεστώτα του ρήματος *παρμένω* και, αν λάβουμε υπόψη μας την επιδίωξη πολλών δραματικών ποιητών να δίνουν στα πρόσωπα των

8. Ter. *Eun.* 30-33: Colax Menandrist: in east parasitus Colax // et miles gloriosus: eas se non negat // personas transtulisse in Eunuchum suam // ex Graeca.

9. Βλ. T.B.L. Webster, *Studies in Menander*, Manchester 1950, σ. 69. T.B.L. Webster, *An Introduction to Menander*, Manchester 1974, σ. 140. W. Ludwig, «The originality of Terence and his Greek models», *GRBS* 9 (1968) σ. 174. F.H. Sandbach, *The Comic Theatre of Greece and Rome*, London 1977, σσ. 142-5. J.C.B. Lowe, «The Eunuch: Terence and Menander», *CQ* 33 (1983) σ. 428. O P.G. McC. Brown, «Menander, Fragments 745 and 746 K-T, Menander's *Kolax*, and Parasites and Flatterers in Greek Comedy», *ZPE* 92 (1992) σ. 106, επισημαίνει ότι ενδεχομένως να έχει βάση η κατηγορία που αντιμετωπίζει ο Τερέντιος στον πρόλογο της κωμωδίας *Eunuchus* (στ. 19-26) ότι οι χαρακτήρες του στρατιωτικού και του Κόλακα προέρχονται από τον Ναίβιο και τον Πλάυτο. Και ίσως σημαντικά στοιχεία που διακρίνουμε στον Γνάθωνα και τον Θράσωνα προέρχονται από την παλαιότερη Λατινική κωμωδία, όποια και αν ήταν η σχέση της με το Ελληνικό πρότυπο που γενικά θεωρείται ότι ήταν ο *Κόλαξ* του Μενάνδρου.

10. Parmeno, -onis είναι η μεταγραφή στα Λατινικά του ονόματος *Παρμένων*, -οντος. Η αντιστοιχία της ελληνικής κατάληξης -ων, γεν. -όντος (-ώντος) με την Λατινική -ο γεν. -onis φαίνεται και σε άλλα ονόματα στον Τερέντιο. Πρβλ. Antipho, -onis ('Αντιφών -ώντος). Το όνομα του δούλου απαντά ως Παρμένων, γεν. Παρμένοντος και στην Νέα Κωμωδία π.χ. Μενάνδρου, *Σαμία* 477, αλλά και στον Λουκιανό π.χ. 'Εταιρ. *Διαλ.* 9, 2. Βλ. και J.C. Austin, «The significant name in Terence», *University of Illinois Studies in Language and Literature* 7 (1922) σσ. 82 και 108. F. Bechtel, *Die historischen Personennamen des Griechischen bis zur Kaiserzeit*, Hildesheim - Zürich - New York 1917 (ανατ. 1982) σ. 307 και 360. Μ.Κ. Παπαδημητρίου, *Στοιχεία της ομιλούμενης Λατινικής στον Τερέντιο και η χρήση τους στη διαφοροποίηση του λόγου των χαρακτήρων του*, ΔΩΔΩΝΗ Παράρτημα 64, Ιωαννίνα 1998, σ. 115. Ωστόσο υπάρχει και το όνομα *Παρμένων*, γεν. *Παρμένανος* που απαντά σε μια Αττική επιγραφή (2, 2559-βλ. Bechtel, σ. 307). Τη μορφή αυτή του ονόματος έχει υιοθετήσει ο Α.Μ. Τρομάρας στη σχολιασμένη έκδοση του *Eunuchus* (Α.Μ. Τρομάρας, *P. Terentius Afer, Eunuchus*, Θεσσαλονίκη 2005) και στην Ελληνική μετάφραση της κωμωδίας (Α.Μ. Τρομάρας, *Ο Ευνούχος*, Θεσσαλονίκη 1996).

έργων τους ονόματα δηλωτικά του χαρακτήρα και του ρόλου τους,¹¹ φαίνεται να υπαινίσσεται δούλο πιστό και αφοσιωμένο, ο οποίος παραμένει στο πλευρό του κυρίου του.

Ιδιαίτερα για τον *Παρμένοντα* του *Eunuchus*, αν λάβουμε υπόψη μας ότι κατά τον Persius¹² ο αντίστοιχος δούλος στον *Εὐνοῦχο* του Μενάνδρου ονομαζόταν *Δάος*, το όνομα φαίνεται να είναι επιλογή του Τερεντίου.

Είναι η σημαντικότερη μορφή δούλου στον Τερέντιο με έναν εκτεταμένο¹³ και πολύπλευρο ρόλο. Σύμφωνα με τον Δονάτο είναι ο πρωταγωνιστής,¹⁴ ωστόσο μελετώντας την κωμωδία παρατηρούμε ότι αυτό αληθεύει μόνον όσον αφορά την έκταση του ρόλου του. Δεν αποτελεί την κυρίαρχη μορφή της κωμωδίας, καθώς η δράση καταμερίζεται ομοιόμορφα σε πολλούς χαρακτήρες, και ούτε διεκδικεί τα πρωτεία στη δημιουργία κωμικών καταστάσεων, καθώς θα τον βάλουν σε δεύτερη μοίρα ο στρατιωτικός Θράσων, ο παράσιτος - κόλαξ Γνάθων, ο αδέξιος αγροδίαιτος Χρέμης, ακόμη και η αθυρόστομη υπηρέτρια Πυθιάς.

Η πρώτη Πράξη αποτελείται από δύο σκηνές. Ο Παρμένων εμφανίζεται στην πρώτη σκηνή με τον νεαρό κύριό του Φαιδρία, ενώ στη δεύτερη προστίθεται και η εταιρά Θαῖς. Σε όλη την έκταση παρουσιάζεται σοφός, συνετός και πολύπειρος και συνεπώς το καταλληλότερο πρόσωπο για να συμβουλευσει τον νεαρό κύριό του.¹⁵ Ο Δονάτος επισημαίνει¹⁶ ότι μια τέτοια

11. Βλ. J.C. Austin, *ό.π.*, σσ. 82 και 108. T.F. Carney, *ό.π.*, σ. 24. Don. *Ad.* 26, 1: nomina personarum, in comoediis dumtaxat, habere debeant rationem et etymologiam.

12. Persius, *Sat.* 5, 161: «Dave, cito, hoc credas iubeo, finire dolores praeteritos meditor» (crudum Chaerestratus unguem adrodens ait haec). Βλ. και Schol. *Ad Pers. Sat.* 5, 161: hunc locum de Menandri Eunuchō traxit, in quo Davum servum Chaerestratus adulescens alloquitur apud Terentium personae inmutata sunt. Βλ. και J.C.B. Lowe, *ό.π.*, (CQ 1983) σ. 432. J.A. Barsby, *ό.π.*, σ. 6 J.C. Austin, *ό.π.*, σ. 108. Και Kock III, σσ. 54 και 82.

13. Ο Α.Μ. Τρομάρας, *ό.π.*, σ. 54, επισημαίνει ότι συμμετέχει σε δώδεκα σκηνές.

14. Don. *Eun.* Praef. I, 4: Atque in hac comoedia qui personam Parmenonis actor sustinet primas partes...

15. Βλ. J.C. Austin, *ό.π.*, σ. 107. P. Fabia, *P. Terenti Afri Eunuchus*, Paris 1895, σ. 24. K. Büchner, *Das Theater des Terenz*, Heidelberg 1974, σ. 231. J.A. Barsby, *ό.π.*, σ. 5. C.W. Amerasinghe, *ό.π.*, σ. 66. Βλ. επίσης G. Freyburger, «La morale et la fides chez l'esclave de la comédie», *REL* 55 (1977) σ. 122, ο οποίος παρατηρεί ότι ο Παρμένων εκφράζει έντονα την δυσπιστία του προς την εταιρά Θαιδα καθώς δεν την εμπιστεύεται.

16. Don. *Eun.* 57: concessum est in palliata poetis comicis servos dominis sapientiores fingere, quod idem in togata non fere licet. Και 58: Nunc domino servus est sapientior, sed amatore non amans, ut idem in *Andria* (II, 1, 9) «facile omnes, cum valemus, recta consilia aegrotis damus».

παρουσία δούλου είναι επιτρεπτή μόνον μέσα στα πλαίσια της *Palliata* και μόνον εφόσον ο νεαρός κύριος εμποδίζεται να σκεφθεί σωστά, επειδή είναι ερωτευμένος.

Η στοχαστική διάθεση του Παρμένοντα αντικατοπτρίζεται στον λόγο του, ο οποίος πολλές φορές γίνεται επιγραμματικός. Επίσης χαρακτηρίζεται από εκτεταμένη χρήση λέξεων και φράσεων με μεταφορική σημασία, άλλοτε σε σοβαρό τόνο και άλλοτε με σκωπτική διάθεση. Για παράδειγμα, στα πλαίσια των συμβουλών του προς τον κύριό του χρησιμοποιεί μεταφορικά στρατιωτική ορολογία στον παραλληλισμό πόλεμος - έρωτας,¹⁷ και άλλοτε παρομοιάζει τη Θαΐδα με θύελλα που καταστρέφει την περιουσία του κυρίου του ή με φωτιά που θα τον ζεστάνει.¹⁸ Επίσης ανταποκρινόμενος στην έκκληση της εταίρας για εχεμύθεια, σχολιάζει με κωμικά επικριτικό τόνο τα λεγόμενά της παρομοιάζοντας τον εαυτό του με «κλειθριῶδες» αγγείο, που χάνει από τις ρωγμές του το νερό που περιέχει.¹⁹

Οι ενδείξεις που υπάρχουν,²⁰ τις οποίες αξιοποίησε η σύγχρονη

17. Ter. *Eun.* 53: infecta pace. 59-61: in amore haec omnia insunt vitia: iniuriae, // suspiciones, inimicitiae, indutiae, // bellum, pax rursum. 74: ut te redimas captum. 178: labascit victus uno verbo quam cito! Βλ. M. Dury, «Le vocabulaire militaire dans le *Phormion*», *REL* 18 (1940) σσ. 63-64. L. Nougaret, «La langue militaire chez Térence», *REL* 23 (1945) σσ. 70-73. Α.Μ. Τρομάρας, *ό.π.* (2005) σ. 190 (στ. 53), σ. 191 (στ. 59-61), σ. 193 (στ. 74), σ. 207 (στ. 178). Μ. Παπαδημητρίου, *ό.π.*, σ. 122. Σχετικά με το labascit ο Δονάτος (Don. *Eun.* 239, 2) θεωρεί ότι είναι μεταφορά από το δένδρο που λυγίζει από κτυπήματα. Τον ακολουθεί ο Α.Μ. Τρομάρας (σ. 207), ενώ ο L. Nougaret (σ. 72) θεωρεί ότι ανήκει στη στρατιωτική ορολογία. Βλ. επίσης K. Preston, *Studies in the Diction of the Sermo Amatorius in Roman Comedy*, A Dissertation, Chicago, 1916, σ. 50, ο οποίος στη σ. 5 δίνει και μια άλλη διάσταση στη μεταφορική χρήση των λέξεων αυτών στην πρώτη σκηνή της Πρώτης Πράξης, εστιάζοντας την προσοχή του στον παραλληλισμό της λέξης vitia με την ελληνική *άμαρτία*.

18. Ter. *Eun.* 79: nostri fundi calamitas. 85: accede ad ignem hunc, iam calesces plus satis. Βλ. και S.G. Ashmore, *The Comedies of Terence*, New York 1965, σ. 79. Α.Μ. Τρομάρας, *ό.π.*, σ. 194 (στ. 80) και σ. 197 (στ. 85).

19. Ter. *Eun.* 103: contineo. 105: plenus rimarum sum: hac atque illac perfluo. 121: effluet. Ο Δονάτος σχολιάζει σχετικά, Don. *Eun.* 103, 3: proprie a metaphora vasis transtulit verba. 104, 6: vilis et abiecta translatio est, apta apud meretricem loquenti. 104, 7: translata autem est quasi ab aquario vase fictili. Βλ. και S.G. Ashmore, *ό.π.*, 121. A. Otto, *Die Sprichwörter und Sprichwörtlichen Redensarten der Römer*, Leipzig 1890 (ανατ. 1965) σ. 301. Α.Μ. Τρομάρας, *ό.π.*, σ. 200 (στ. 105). Μ. Παπαδημητρίου, *ό.π.*, σ. 122. Και V. Reich, «Sprachliche Charakteristik bei Terenz (Studien zum Kommentar des Donat)», *WS* 51 (1933) σ. 87.

20. Η φράση του Τερεντίου quid igitur faciam (*Eun.* 46) αντιστοιχεί στο fr. 161 K-T: ἀλλὰ τί ποιήσω; Επίσης οι στίχοι 77-78: neque praeter quam ipse amor molestias // habet addas, et illas quas habet recte feras φαίνεται να αντιστοιχούν

έρευνα,²¹ οδηγούν στην πιθανότητα η Πρώτη Πράξη να προέρχεται από την αντίστοιχη του *Ευνούχου* του Μενάνδρου και κατά συνέπεια και η παρουσία του Παρμένοντα.

Η Δεύτερη Πράξη αποτελείται από τρεις σκηνές, στις οποίες ο Παρμένων είναι παρών κάθε φορά με διαφορετικό συνομιλητή και σε διαφορετικό ρόλο.

Η πρώτη σκηνή χαρακτηρίζεται από τον Δονάτο *multiloquium et vaniloquium* (=πολυλογία και κενολογία).²² Θα μπορούσε να λείπει χωρίς να δημιουργήσει πρόβλημα στην εξέλιξη της κωμωδίας. Εμφανίζονται ξανά ο νεαρός Φαιδρία και Παρμένων, ο οποίος δέχεται υπομονετικά τις εντολές του κυρίου του χωρίς να πάψει να τον συμβουλεύει. Έχει διατυπωθεί η άποψη²³ ότι η σκηνή αυτή είναι δημιούργημα του Τερέντιου και προσφέρει κάποιες απαραίτητες πληροφορίες που θα χρησιμεύσουν αργότερα.²⁴

Στη δεύτερη σκηνή εμφανίζεται ο παράσιτος - κόλαξ Γνάθων, ο ένας από τους δύο χαρακτήρες που ο Τερέντιος ομολογεί ότι πήρε από τον Κόλακα του Μενάνδρου. Κατά συνέπεια, θεωρείται ότι η σκηνή οφείλει πολλά στη συγκεκριμένη κωμωδία.²⁵ Στο μεγαλύτερο μέρος της είναι ένας μονόλογος,

στο fr. 162 K-T: *μη θεομάχει μηδὲ προσάγου τῷ πράγματι χειμῶνας ἑτέρους, τοὺς δ' ἀναγκάλους φέρε.* Το θέμα των προτύπων του Τερεντίου και των πιθανών επεμβάσεων του θα μας απασχολήσει σε βασικά σημεία και μόνον όσο είναι απαραίτητο για να φωτίσουμε πτυχές του ρόλου του Παρμένοντα, καθώς δεν ανήκει στους στόχους της παρούσης εργασίας η αντιμετώπιση του συγκεκριμένου προβλήματος.

21. Βλ. O. Bianco, *Terenzio. Problemi e aspetti dell' originalità*, Roma 1962, σσ. 135-136. W. Steidle «Menander bei Terenz», *RhM* 116 (1973) σ. 326. G. Maurel, «Zu Terenz, *Eun.* I, 1», *Gymnasium* 88 (1981) σσ. 127-128. J.C.B. Lowe, *ό.π.*, (CQ 1983) σ. 432-433. Α.Μ. Τρομάρας, *ό.π.* (2005) σσ. 187 και 193. Μερικοί μελετητές θεωρούν ότι ο Παρμένων στον Μένανδρο ήταν παρών μόνον στην πρώτη σκηνή, όπως οι: F. Nencini, *De Terentio eiusque fontibus*, Livorno 1891, σ. 83 κ.εξ. T.B.L. Webster, *ό.π.* (1950) σ. 70. Και K. Büchner, *ό.π.*, σ. 236-244.

22. Don. *Eun.* 207. Βλ. και Α.Μ. Τρομάρας, *ό.π.*, σ. 211.

23. J.C.B. Lowe, *ό.π.* (CQ 1983) σσ. 439 και 442. Όμως ο A.J. Brothers, «Terence, *Eunuchus* 189-206», *CQ* 19 (1969) σσ. 314-316 θεωρεί ότι η επέμβαση του Τερεντίου έχει γίνει στους στίχους 189-206 της δεύτερης σκηνής της Πρώτης Πράξης.

24. Βλ. Α.Μ. Τρομάρας, *ό.π.*, σ. 211.

25. Βλ. K. Büchner, *ό.π.*, σ. 245. Α.Μ. Τρομάρας, *ό.π.*, σ. 215. W. Steidle, *ό.π.*, σ. 335. O. Bianco, *ό.π.*, σ. 150. O.W. Beare, *The Roman Stage*, London 1964, σσ. 104-105, θεωρεί ότι τα δάνεια του Τερεντίου από τον Κόλακα είναι περιορισμένα, γιατί πιστεύει ότι στον *Ευνούχο* του Μενάνδρου θα πρέπει να υπήρχαν δύο τύποι σαν τον Θράσωνα και τον Γνάθωνα και παρόμοια πλοκή, τα οποία διεύρυνε ο Τερέντιος με στοιχεία από τον Κόλακα. Επίσης ο T.B.L. Webster, *ό.π.* (1950) σσ. 71-72, θεωρεί ότι ο *Ευνούχος* του Μενάνδρου είχε τον δικό του στρατιωτικό και τον δικό του παράσιτο.

όπου ο Γνάθων εκθέτει τη φιλοσοφία του παρασίτου,²⁶ ενώ ο Παρμένων κάπου παράμερα περιορίζεται στον ρόλο του ωτακουστή²⁷ σχολιάζοντας με δύο έξυπνες «κατά μέρος» παρατηρήσεις τα λεγόμενα του Γνάθωνα, πράγμα που επιτείνει τον κωμικό χαρακτήρα της σκηνής. Κάποια στιγμή γίνεται αντιληπτός από τον Γνάθωνα και έχει μαζί του μια κωμική συζήτηση, όπου από την ανταλλαγή των χαιρετισμών και μέχρι το τέλος είναι γεμάτη πειράγματα και ειρωνικά σχόλια, μερικά από τα οποία αποτελούν μεταφορικές φράσεις ή παροιμίες.²⁸

Οι δύο «κατά μέρος» παρατηρήσεις είναι πολύ πιθανόν να αποτελούν προσθήκες του Τερεντίου,²⁹ η κωμική συζήτηση όμως φαίνεται να συνδυάζει στοιχεία και από τα δύο πρότυπά του.

Στους τελευταίους στίχους και των δύο αυτών σκηνών ο Παρμένων επιφορτίζεται με έναν ακόμη ρόλο, δηλαδή να παρουσιάσει στο κοινό το νέο πρόσωπο που εμφανίζεται και πρόκειται να είναι ο συνομιλητής του στην επόμενη σκηνή. Πρόκειται για μια γνωστή τεχνική³⁰ στην κωμωδία, όπου ένα από τα πρόσωπα, που βρίσκονται στη σκηνή, αναγγέλλει ένα πρωτοεμφανιζόμενο πρόσωπο. Συνήθως δίνει το όνομά του και λίγες πληροφορίες απαραίτητες για το κοινό. Έτσι στο τέλος της πρώτης σκηνής ο Παρμένων αναγγέλλει τον Γνάθωνα και στο τέλος της δεύτερης τον νεαρό Χαιρέα.

Και στις δύο περιπτώσεις ο Παρμένων διακόπτει τις σκέψεις του, που αφορούσαν ό,τι διαδραματίστηκε προηγουμένως, καθώς φαίνεται να βλέπει το νέο πρόσωπο να έρχεται. Ωστόσο μόνον για τον παράσιτο αναφέρει το όνομά του και την ιδιότητά του (*hicquidem est parasitus Gnatho militis*), για τον Χαιρέα περιορίζεται μόνον στην πληροφορία ότι είναι ο νεώτερος γιος του κυρίου του (*video erilem filium minorem*). Και στις δύο περιπτώσεις η παρουσίαση των νέων προσώπων συνοδεύεται από μία παρατήρηση που προοικονομεί μελλοντικές ενέργειες. Δηλαδή στην πρώτη περίπτωση ο Παρμένων εκφράζει τον απερίφραστο θαυμασμό του για την κοπέλα που φέρνει ως δώρο στη Θαιδα ο παράσιτος, ενώ στη δεύτερη, δίνοντας την πληροφορία ότι ο

26. Βλ. K. Büchner, *ό.π.*, σ. 246. Και Α.Μ. Τρομάρας, *ό.π.*, σ. 216.

27. Βλ. Α.Μ. Τρομάρας, *ό.π.*, σσ. 55 και 216.

28. Βλ. τον χαιρετισμό Ter. *Eun.* 271: GN: *quid agitur?* PA: *statur*. Τη μεταφορική φράση *Eun.* 274: *uro hominem*. Και τις παροιμίες: *Eun.* 276: *omnium rerum, heus, vicissitudost*. (Βλ. και Α. Otto, *ό.π.*, σ. 255). Και *Eun.* 284-285: *qui mihi nunc uno digitulo fores aperis fortunatus, // ne tu istas faxo calcibus saepe insultabis frustra*. (Βλ. και Α. Otto, *ό.π.*, σ. 226).

29. Βλ. Α.Μ. Τρομάρας, *ό.π.*, σ. 216.

30. Βλ. D.M. Key, *The introduction of characters by name in Greek and Roman Comedy*, Diss. Chicago 1923, ιδιαίτερα στις σσ. 40-45.

Χαιρέας υπηρετεί την θητεία του στον Πειραιά, αναρωτιέται για ποιο λόγο βρίσκεται έξω από το στρατόπεδο. Και οι δύο παρατηρήσεις προετοιμάζουν το κοινό για τη συμπεριφορά και τις ενέργειες του Χαιρέα στις επόμενες σκηνές.

Παρατηρούμε ότι ο Παρμένων στη Δεύτερη Πράξη έχει μια αδιάκοπη και προσαρμοζόμενη στις εκάστοτε συνθήκες παρουσία. Αν λάβουμε υπόψη μας τις υποθέσεις των διαφόρων μελετητών για πιθανές επεμβάσεις του Τερεντίου στις δύο πρώτες σκηνές και το ότι, όπως θα δούμε παρακάτω, η τρίτη σκηνή φαίνεται να προέρχεται από τον *Ευνούχο* του Μενάνδρου, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο Τερέντιος χρησιμοποιεί τον Παρμένοντα ως τον συνεκτικό κρίκο στα καίρια σημεία, προκειμένου να εντάξει με επιτυχία τη σκηνή από τον *Κόλακα* (δηλαδή τη δεύτερη σκηνή) στα πλαίσια του *Ευνούχου* και έτσι να εξασφαλίσει τη συνοχή και την ομαλή εξέλιξη της κωμωδίας του.

Στην τρίτη σκηνή εμφανίζεται ο νεαρός Χαιρέας, αδελφός του Φαιδρία, ο νεώτερος κύριος του Παρμένοντα. Στη σκηνή αυτή στήνεται το σχέδιο της αντικατάστασης του πραγματικού ευνούχου από τον Χαιρέα. Από την άποψη αυτή θεωρείται βέβαιο ότι προέρχεται από τον *Ευνούχο* του Μενάνδρου. Εδώ δημιουργούνται για τον Παρμένοντα συνθήκες για να παίξει τον ρόλο του *servus callidus*. Συλλαμβάνει το σχέδιο της αντικατάστασης του ευνούχου. Ουσιαστικά αυτό είναι μια απάτη, όμως δεν θα κινηθεί στα παραδοσιακά πλαίσια του *servus callidus*.³¹ Αρχικά απαντά αδιάφορα στην έκκληση του Χαιρέα για βοήθεια³² και προσπαθεί να τον αποφύγει με την τυπική φράση *numquid me aliud?* που χρησιμοποιούν όσοι δείχνουν ότι θέλουν να αναχωρήσουν.³³ Η ιδέα της αντικατάστασης θα προκύψει σαν αστείο, που ο Χαιρέας εκμεταλλεύεται. Ο Παρμένων αρνείται να συνεργαστεί, χαρακτηρίζοντας την πράξη ατιμία (*flagitium facimus*), μια φράση που ανατρέπει

31. Βλ. G.E. Duckworth, *ό.π.*, σ. 174. J.C. Austin, *ό.π.*, σσ. 107-108. P. Fabia, *ό.π.*, 24. J.A. Barsby, *ό.π.*, σ. 5. C.W. Amerasinghe, *ό.π.*, σσ. 66-67. G. Norwood, *The art of Terence*, New York 1923 (ανατ. 1965) σ. 145. P.P. Spranger, *ό.π.*, σ. 92. S.A. Frangoulidis, «Performance and Improvisation in Terence's *Eunuchus*» *QUCC* 46 (1994) σσ. 122 και 124-125.

32. Ter. *Eun.* 362-3: *faciam sedulo ac dabo operam, adiuvabo*.

33. Don. *Eun.* 341, 2: *nam abituri, ne id dure facerent, "numquid vis?" dicebant his, quibuscum constitissent*. Βλ. και J.N. Hough, «The *numquid vis* formula in Roman comedy», *AJPh* 66 (1945) σσ. 289-290. E.P. Morris, «On the sentence-question in Plautus and Terence», Second Paper, *AJPh* 11 (1890) σ. 26. J. Marouzeau, *Térence, Tome I, Andrienne - Eunouque (Les Belles Lettres)*, Paris 1963, σ. 234.

την εικόνα του *servus callidus*. Τελικά θα υποχωρήσει, όταν οι πιέσεις του Χαιρέα θα πάρουν μορφή διαταγής.³⁴

Η σημαντικότερη διαφορά όμως στην προκειμένη περίπτωση είναι ότι η απάτη δεν γίνεται σε βάρος του γέρου πατέρα ούτε στοχεύει στην απόσπαση χρημάτων, όπως συμβαίνει στα παραδοσιακά πλαίσια με τον *servus callidus*, αλλά σε βάρος της εταίρας και μάλιστα με πολύ καλή δικαιολογία.³⁵ Αξίζει να σημειώσουμε ότι τα στοιχεία του λόγου του, που επισημάναμε παραπάνω (μεταφορές και παροιμίες), απαντούν και εδώ.³⁶

Στην Τρίτη Πράξη ο Παρμένων εμφανίζεται μόνον στις δύο πρώτες σκηνές. Η πρώτη σκηνή, σύμφωνα με τις ενδείξεις, προέρχεται από τον Κόλακα,³⁷ καθώς σ' αυτήν εμφανίζονται ο στρατιωτικός Θράσων και ο παράσιτος - κόλαξ Γνάθων. Ο Παρμένων είναι παρών, αν και η παρουσία του δεν είναι απαραίτητη. Θα παίξει και πάλι τον ρόλο του ωτακουστή, σχολιάζοντας με τρεις «κατά μέρος» κωμικές παρατηρήσεις τη συζήτηση των άλλων δύο προσώπων.³⁸

Στη δεύτερη σκηνή θα προστεθεί και η εταίρα Θαις. Ο Παρμένων στο ξεκίνημα θα περιοριστεί και πάλι σε «κατά μέρος» κωμικά σχόλια, σύντομα όμως θα αναλάβει δράση. Είναι η στιγμή που παραδίδει στην εταίρα τον νεαρό Χαιρέα μεταμφιεσμένο σε ευνούχο. Η ενέργεια αυτή δεν αφήνει αμφιβολία ότι ο βασιικός κορμός της σκηνής, που ενδεχομένως ταυτίζεται με το μεγαλύ-

34. Ter. *Eun.* 389: iubeam? cogo atque impero. Βλ. C.W. Amerasinghe, *ό.π.*, σ. 67. Και Α.Μ. Τρομάρας, *ό.π.*, σ. 242 (στ. 389), ο οποίος σημειώνει το *τρίκωλον* στα ρήματα *iubeo*, *cogo* atque *impero*.

35. Ter. *Eun.* 383-387: an id flagitiumst si in domum meretriciam // deducar et illis crucibus, quae nos nostramque adulescentiam // habent despicatam et quae nos semper omnibus cruciant modis, // nunc referam gratiam atque eas itidem fallam, ut ab is fallimur? // an potius haec patri aequomst fieri ut a me ludatur dolis? // quod qui rescierint, culpent; illud merito factum omnes putent.

36. Βλ. τις μεταφορικές φράσεις: Ter. *Eun.* 300-301: ludum iocumque dices fuisse illum alterum, // praeut huius rabies quae dabit. (Α.Μ. Τρομάρας, *ό.π.*, σ. 230). *Eun.* 319: flos ipse. (Α.Μ. Τρομάρας, *ό.π.*, σ. 233). Και τις παροιμίες ή παροιμακές φράσεις: *Eun.* 350: vidi, novi, scio. (Α.Μ. Τρομάρας, *ό.π.*, σσ. 236-237 και Α. Otto, *ό.π.*, σ. 251). *Eun.* 379: perculeris iam tu me. (Α.Μ. Τρομάρας, *ό.π.*, σ. 240 και Α. Otto, *ό.π.* σ. 282). *Eun.* 380: vide ne nimium callidum hoc sit modo. (Α.Μ. Τρομάρας, *ό.π.* σ. 240 και Α. Otto, *ό.π.*, σ. 65). *Eun.* 381: at enim istaec in me cudetur faba. (Α.Μ. Τρομάρας, *ό.π.*, σ. 240, Α. Otto, *ό.π.*, σ. 128 και S.G. Ashmore, *ό.π.*, σχόλιο στο στ. 381). Βλ. επίσης Μ.Κ. Παπαδημητρίου, *ό.π.*, σσ. 120-121.

37. Βλ. J.C.B. Lowe, *ό.π.* (CQ 1983) σσ. 429 και 440. Α.Μ. Τρομάρας, *ό.π.*, σσ. 242-243. T.B.L. Webster, *ό.π.* (1950) σ. 72. K. Büchner, *ό.π.*, σσ. 252-254. W. Ludwig, *ό.π.*, σσ. 172-174. F. Leo, *Geschichte der römischen Literatur I*, Berlin 1913, σ. 240. N. Holzberg, *Menander: Untersuchungen zur dramatischen Technik*, Nürnberg 1974, σ. 160.

38. J.C.B. Lowe, *ό.π.*, (CQ 1983) σ. 430 και 440.

τερο μέρος της παρουσίας του Παρμένοντα, προέρχεται από τον *Εὐνούχο* του Μενάνδρου.³⁹ Ωστόσο οι δύο χαρακτήρες από τον *Κόλακα* δεν είναι απλά παρόντες, αλλά παίζουν σημαντικό ρόλο, πράγμα που δημιουργεί την υποψία πιθανής επέμβασης του Τερεντίου.

Στις δύο αυτές σκηνές διαπιστώνουμε ότι ο ρόλος του Παρμένοντα παρουσιάζει ομοιότητες με τον ρόλο που έπαιξε στις δύο πρώτες σκηνές της Δεύτερης Πράξης. Αυτό ενισχύει την άποψη, που διατυπώσαμε παραπάνω, ότι ο Τερέντιος χρησιμοποιεί τον δούλο στα καίρια σημεία, προκειμένου να πετύχει την ένταξη των σκηνών που προέρχονται από τον *Κόλακα* και να εξασφαλίσει την ομοιογένεια της δικής του κωμωδίας. Αξίζει να σημειώσουμε ότι ο λόγος του παρουσιάζει και εδώ τα χαρακτηριστικά που επισημάναμε και παραπάνω.⁴⁰

Στη συνέχεια ο Παρμένων θα εξαφανιστεί. Σημαντικά γεγονότα διαδραματίζονται ερήμην του και πολλά προβλήματα βρίσκουν λύση χωρίς τη βοήθειά του. Θα επιστρέψει στην Πέμπτη Πράξη, από την τέταρτη μέχρι την όγδοη σκηνή, σε έναν εντελώς διαφορετικό ρόλο. Οι σκηνές αυτές, σύμφωνα με τις ενδείξεις, προέρχονται από τον *Εὐνούχο* του Μενάνδρου.⁴¹

Εδώ ο σοφός και συνετός Παρμένων θα αποδειχθεί ανόητος. Θα πέσει στην παγίδα που του στήνει η οικονόμος της εταίρας, η Πυθιάς, η οποία θέλοντας να τον εκδικηθεί, καθώς τον θεωρεί υπεύθυνο για την απάτη σε βάρος της κυρίας της,⁴² θα τον πείσει ότι ο νεαρός Χαιρέας διατρέχει μεγάλο κίνδυνο. Σε κατάσταση πανικού θα σπεύσει να αποκαλύψει στον γέρο πατέρα τα καμώματα των γιών του, αποποιούμενος κάθε ευθύνη. Ουσιαστικά προδίδει την εμπιστοσύνη των νεαρών κυρίων του και ενεργεί αντίθετα προς ό,τι υπαινίσσεται το όνομά του, δηλαδή να παραμένει στο πλευρό τους.⁴³

Ωστόσο η ενέργειά του αυτή θα συμβάλει αποτελεσματικά στην ευτυχή λύση όλων των προβλημάτων, ενώ παράλληλα συνειδητοποιεί το πόσο ανόητος φάνηκε και οικτρίζει εαυτόν με τη γνωστή στοχαστική και σκωπτική διά-

39. J.C.B. Lowe, *ό.π.* (CQ 1983) σ. 440.

40. Βλ. τις παροιμίες ή παροιμιακές φράσεις: Ter. *Eun.* 469: *res indicabit*. (Α.Μ. Τρομάρας, *ό.π.*, σ. 288 και Α. Otto, *ό.π.*, σ. 297). *Eun.* 476: *tacent: satis laudant*. (Α.Μ. Τρομάρας, *ό.π.*, σ. 253 και Α. Otto, *ό.π.*, σ. 339). *Eun.* 491: *e flamma petere te cibum posse arbitror*. (Α.Μ. Τρομάρας, *ό.π.*, σ. 255 και Α. Otto, *ό.π.*, σ. 137). Βλ. και Μ.Κ. Παπαδημητρίου, *ό.π.*, 121-122.

41. J.C.B. Lowe, *ό.π.* (CQ 1983) σσ. 443-4 και K. Büchner, *ό.π.*, σσ. 294-306.

42. Ter. *Eun.* 718-719: PY: *Parmenonis tam scio esse hanc techinam quam me vivere.* // DOR: *sic est.* PY: *inveniam pol hodie parem ubi referam gratiam.* Βλ. G.E. Duckworth, *ό.π.*, 174 και 251. Και G. Norwood, *ό.π.*, σσ. 68 και 145.

43. Βλ. J.A. Barsby, *ό.π.*, σ. 5.

θεσή του.⁴⁴ Το τέλος της κωμωδίας θα τον βρεί ήρεμο να δέχεται τις ευχαριστίες του νεαρού Χαιρέα.⁴⁵

Από την ανάλυση του ρόλου του Παρμένοντα φαίνεται καθαρά αυτό που τονίζουν πολλοί μελετητές, δηλαδή ότι δεν ανήκει στις συνηθισμένες περιπτώσεις δούλων. Μολονότι έχει τη δυνατότητα να παίζει τον ρόλο του *servus callidus*, διαφοροποιείται σε μεγάλη έκταση από αυτόν. Ο Α.Μ. Τρομάρας⁴⁶ επισημαίνει ότι συνδυάζει πολλές παραδοσιακές ιδιότητες του κωμικού δούλου. Πράγματι ο ρόλος του Παρμένοντα έχει σε μεγάλη έκταση κωμικό χαρακτήρα, ωστόσο απέχει πολύ από την περίπτωση του ανόητου κωμικού δούλου. Ακόμη και η εξαπάτησή του από την Πυθιάδα και οι ενέργειες, στις οποίες προβαίνει εξαιτίας της, είναι αποτέλεσμα αιφνιδιασμού και συναισθηματικής φόρτισης και όχι ανοησίας, άλλωστε έχει αποδείξει παραπάνω τις ικανότητές του να συμβουλεύει, να ειρωνεύεται, να περιπαίζει.

Συμβολή στην κωμική διάσταση του ρόλου του πιστεύουμε ότι αποτελεί και το όνομά του. Υπαινίσσεται δούλο πιστό και αφοσιωμένο, απέχει πολύ όμως από την περίπτωση του *Davus* στην *Andria* και τον συνονόμάτό του στον *Phormio* και πολύ περισσότερο από τον *Geta* στους *Adelphoe*. Αν παρατηρήσουμε τις ενέργειές του, διαπιστώνουμε τα εξής: Στην αρχή μέχρι και την πρώτη σκηνή της Δεύτερης Πράξης παρουσιάζεται συνετός, πολύπειρος και ικανός να συμβουλεύσει τον νεαρό κύριό του. Ωστόσο, όπως έχουν επισημάνει οι Amerasinghe και Barsby,⁴⁷ οι συμβουλές του είναι οι συνηθισμένες σε ανάλογες περιπτώσεις. Δεν δίνει όμως πρακτική λύση στο πρόβλημα του Φαιδρία, αν πρέπει να ανταποκριθεί στην πρόσκληση της Θαιίδας ή όχι. Ούτε θα προσπαθήσει να τον αποτρέψει από τις υποχωρήσεις που κάνει. Στη συνέχεια, εξυπηρετώντας τον Χαιρέα, αν και αυτό γίνεται άθελά του και κάτω από πίεση, ουσιαστικά ενεργεί εναντίον των συμφερόντων του

44. Ter. *Eun.* 1024: *egomet meo indicio miser quasi sores hodie perii*. (Α.Μ. Τρομάρας, *ό.π.*, σσ. 329-330 και Α. Otto, *ό.π.*, σ. 328). Αλλά και σε άλλα σημεία αυτών των σκηνών βρίσκουμε μεταφορικές φράσεις: *Eun.* 930: *palmarium*. (Α.Μ. Τρομάρας, *ό.π.*, σ. 320. και L. Nougaret, *ό.π.*, σ. 72, ο οποίος θεωρεί ότι είναι μεταφορά από το στρατιωτικό λεξιλόγιο). *Eun.* 962: *dico edico* (Α.Μ. Τρομάρας, *ό.π.*, σ. 323). *Eun.* 977: *lingua haeret metu*. (Α.Μ. Τρομάρας, *ό.π.*, σ. 325). Βλ. και Μ.Κ. Παπαδημητρίου, *ό.π.*, σ. 121 και 123.

45. Ter. *Eun.* 1034-35: *ο Parmeno mi, ο mearum voluptatum omnium // inventor inceptor perfector, scis me in quibus sim gaudiis?*

46. Βλ. Α.Μ. Τρομάρας, *ό.π.*, σ. 56. Και W. Siess, «Über die Charakterzeichnung in den Komödien des Terenz», *WS* 29 (1907) σ. 86 κ.εξ.

47. Βλ. J.A. Barsby, *ό.π.*, σσ. 8-10, ο οποίος θεωρεί ότι αυτή η χροιά στο χαρακτήρα του Παρμένοντα στην Πρώτη Πράξη είναι δημιουργήμα του Τερεντίου. Παρόμοια και ο C.W. Amerasinghe, *ό.π.*, σ. 66.

Φαιδρία. Κορύφωση της ασυνέπειάς του αυτής είναι η δεύτερη σκηνή της Τρίτης Πράξης, όπου παραδίδει τον Χαιρέα μεταμφιεσμένο σε ευνούχο και τον περιγράφει με τα πραγματικά του προσόντα,⁴⁸ εκτελώντας μ' αυτόν τον τρόπο κατά γράμμα τις εντολές του Φαιδρία να παραδώσει τα δώρα του στη Θαΐδα πλέκοντάς τους το εγχώμιο. Φαινομενικά εκτελεί τις εντολές του Φαιδρία, ουσιαστικά όμως εξαπατώντας την Θαΐδα βλάπτει τα συμφέροντα του. Τελικά θα προδώσει και τους δύο νεαρούς κυρίους του στον γέρο πατέρα τους, όταν πέφτει θύμα εξαπάτησης από την Πυθιάδα (βλ. παραπάνω). Δηλαδή προβαίνει σε μια σειρά από ενέργειες, οι οποίες διαψεύδουν τη σημασία του ονόματός του, πράγμα που ενισχύει τον κωμικό χαρακτήρα του ρόλου του.

Αξιίζει να προσθέσουμε μια ακόμη παρατήρηση. Παρά την πολυμορφία του ρόλου του, ο λόγος του παρουσιάζει σημαντική ομοιομορφία. Εκτός από τα χαρακτηριστικά του λόγου του, που επισημάναμε παραπάνω (παροιμίες και χρήση λέξεων και φράσεων με μεταφορική σημασία), ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει ότι χρησιμοποιεί λέξεις και φράσεις που ανήκουν στην ομιλούμενη γλώσσα,⁴⁹ σέ όση έκταση είναι δυνατόν να εντοπιστούν ίχνη ομιλούμενης στον Τερέντιο. Και ακόμη είναι ο κατεξοχήν χαρακτήρας του Τερεντίου που χρησιμοποιεί Ελληνικής προέλευσης επιφωνήματα.⁵⁰

Όλα τα χαρακτηριστικά του λόγου του απαντούν ομοιόμορφα σε όλες τις σκηνές, από όπου και αν προέρχονται (τον *Ευνούχο* ή τον *Κόλακα* του Μενάνδρου), πράγμα που δείχνει την ιδιαίτερη φροντίδα του Τερεντίου για τον ρόλο του Παρμένοντα, ο οποίος φαίνεται να συμβάλει στη συνοχή της κωμωδίας του.

Ας έλθουμε στον Παρμένοντα της *Hecyra*. Η *Hecyra* είναι κοινωνικό δράμα⁵¹ με περιορισμένο το κωμικό στοιχείο και έντονο το στοιχείο της

48. Ter. *Eun.* 476-478: fac periculum in litteris, // fac in palaestra, in musicis: quae liberum // scire aequomst adulescentem, sollertem dabo.

49. Χρησιμοποιεί φράσεις και λέξεις που δείχνουν συναισθηματική φόρτιση, όπως φράσεις απελπισίας (perii - στ. 378, 977, peristi - στ. 55, actumst - στ. 54, ilicet - στ. 54, 347, miser - στ. 378, 966) ιδιαίτερα το actumst είναι μεταφορά από τη γλώσσα των δικαστηρίων. Πολύ συχνά χρησιμοποιεί το επιφώνημα - όρκο hercle (στ. 50, 218, 254, 274, 329, 466, 968, 1019) και mehercle (στ. 67) την επίκληση di vestram fidem (στ. 418, 924) ευχές και κατάρες (στ. 210, 390, 431, 1037) δεικτικές λέξεις (eccam - στ. 79, ecce - στ. 297 και 967, eccum - στ. 395, em - στ. 459, 472, cedo - στ. 950) και υποκοριστικά που άλλοτε δείχνουν καλοσύνη και άλλοτε ειρωνεία, πλεονασμούς και θαμιστικά ρήματα. (Βλ. Μ.Κ. Παπαδημητρίου, *ό.π.*, σσ. 123-124 και 189).

50. Τα επιφωνήματα eu (στ. 154), attat (στ. 228), papae (στ. 229, 279, 317). Όσον αφορά το τελευταίο από τις 4 φορές που απαντά στον Τερέντιο οι 3 βρίσκονται στο λόγο του Παρμένοντα. (Βλ. Μ.Κ. Παπαδημητρίου, *ό.π.*, σσ. 123 και 289).

51. Θα μπορούσε να χαρακτηριστεί κωμωδία ηθών κατά την περιγραφή του H.D.F. Kitto, *Αρχαία Ελληνική Τραγωδία*, (Μετ. Α. Ζενάκος) Αθήνα 21981, σελ. 432.

αγωνίας (suspense)⁵² και της έκπληξης. Πρότυπό της είναι η *Ἐκκυρά* του Απολλοδώρου από την Κάρυστο,⁵³ την οποία ο Τερέντιος φαίνεται να ακολουθούσε πιστά πλην ελαχίστων εξαιρέσεων.

Ο δούλος Παρμένων έχει έναν δευτερεύοντα ρόλο. Το όνομά του είναι το ίδιο με αυτό που έδωσε και ο Απολλοδώρος, ωστόσο είναι παραπλανητικό για τον ρόλο που θα παίζει.⁵⁴

Πρωτοεμφανίζεται στη δεύτερη σκηνή της Πρώτης Πράξης σε μια συζήτηση με δύο «προτατικούς χαρακτήρες»,⁵⁵ στην προκειμένη περίπτωση είναι δύο εταίρες. Κοσμεύεται από τα βασικά ελαττώματα των δούλων, όπως φλυαρία, κομπορρημοσύνη, αγάπη για το κουτσομπολιό, περιέργεια κ.ά.⁵⁶

Από όσα λέγει, δημιουργεί την εντύπωση και στις συνομιλήτριες του και στο κοινό ότι όχι μόνον είναι ο πιστός και αφοσιωμένος δούλος του κυρίου του, αλλά και ο μόνος, στον οποίο εμπιστεύεται τα μυστικά του, καθώς διηγείται περιπτώσεις, όπου ο κύριός του σε κατ' ιδίαν συζητήσεις, του μιλούσε για τα αισθήματά του προς την εταίρα Βακχίδα, αλλά και για τις ιδιαίτερες σχέσεις με τη σύζυγό του Φιλουμένη.⁵⁷ Η συζήτηση ανάμεσα στον Παρμέ-

52. Βλ. D. Gilula, «Terence's *Hecyra*: A delicate balance of suspense and dramatic irony», *SCI* 5 (1979-1980) σ. 148. T.F. Carney, *ό.π.*, σ. 131. O.W. Beare, *ό.π.*, σ. 112 τονίζει την επιδεξιότητα του Τερεντίου στη δημιουργία έκπληξης.

53. Don. *Hec. Praef.* 1: Haec fabula Apollodori dicitur esse Graeca. Βλ. και T.F. Carney, *ό.π.*, σ. 21.

54. Βλ. G.E. Duckworth, *ό.π.*, σσ. 174 και 251. J.C. Austin, *ό.π.*, σσ. 81-82. G. Norwood, *ό.π.*, σ. 145. T.F. Carney, *ό.π.*, σ. 25. C.W. Amerasinghe, *ό.π.*, σ. 69. J.A. Barsby, *ό.π.*, σ. 5. Πρβλ. και το σχόλιο του Δονάτου: Don. *Ad.* 26, 1: etenim absurdum est comicum, cum apte argumenta confingat, vel nomen personae incongruum dare vel officium, quod sit a nomine diversum. Ο T.F. Carney, «Notes on the *Hecyra* of Terence» *PACA* 6 (1963) σσ. 22-23 θεωρεί ότι ο ονομαστικός ηθοποιός Ambivius Turpio, ο οποίος παρουσίαζε τους προλόγους του Τερεντίου, ήταν ο ηθοποιός που έπαιξε τον ρόλο του Παρμένοντα.

55. Don. *Hec.* 1, 1: novo genere hic utraque προτατικά πρόσωπα inducuntur, nam et Philotis et Syra non pertinent ad argumentum fabulae. Για τη χρήση των «προτατικών» χαρακτήρων και στην προκειμένη περίπτωση και γενικά στο δράμα βλ. H.W. Prescott, «Inorganic rôles in Roman comedy», *CPh* 15 (1920) σ. 247-248.

56. Ο ίδιος ομολογεί το ελάττωμά του *Hec.* 111-112: vera haec praedicat // et illud mihi vitiumst maxumum. Πρβλ. και τα σχετικά σχόλια του Δονάτου, ο οποίος χαρακτηρίζει τον Παρμένοντα ως garrulus και curiosus: Don. *Hec.* 193, 3: bene quia curiosus est Parmeno et idem garrulus; nam per totam fabulam talis inducitur. Και 360: Iam vide, quemadmodum servatur Parmenoni persona loquacis, curiosi, pigri. Επίσης βλ. τα σχόλια Don. *Hec.* 359, 1 // 360, 1 // 413 // 429 // 799, 1 // 809, 2. Βλ. και G.E. Duckworth, *ό.π.*, 251. J.C. Austin, *ό.π.*, σ. 81. Και W. Siess, *ό.π.*, σ. 316. κ.εξ.

57. Βλ. ιδιαίτερα τους στίχους Ter. *Hec.* 130-133, 135-137, 143-155. Βλ. και D. Gilula, *ό.π.*, σσ. 147-148. C.W. Amerasinghe, *ό.π.*, σ. 69. W. Fielitz, «Zu Teren-

νοντα και τις δύο εταίρες αφορά το πρόβλημα που απασχολεί όλη την κωμωδία: Για ποιο λόγο η νεαρή σύζυγος του κυρίου του Φιλουμένη, εγκατέλειψε τη συζυγική στέγη λίγο καιρό μετά τον γάμο τους. Ο Παρμένων διατυπώνει με σιγουριά δύο αιτίες που φαίνεται να προκάλεσαν την φυγή της: εχθρότητα που ενδεχομένως προκλήθηκε από την ανάρμοστη συμπεριφορά της πεθεράς της (odium)⁵⁸ και ασθένεια (morbus),⁵⁹ πραγματική ή προσποιητή, για την οποία θέλησε να έχει περίθαλψη καντά στη μητέρα της. Από τη διήγηση όμως του Παρμένωνα διαφαίνεται και μια τρίτη αιτία, δηλαδή πιθανή αναθέρμανση της σχέσης του Παμφίλου με την εταίρα Βαχίδα.⁶⁰ Και οι τρεις αιτίες, που διατυπώνει ή υπαινίσσεται ο Παρμένων, είναι απόλυτα σύμφωνες με την κοινή λογική, ωστόσο καμία απ' αυτές δεν ανταποκρίνεται στην αλήθεια.⁶¹

Λόγω της ιδιομορφίας του Τερεντιανού προλόγου, που αφήνει το κοινό χωρίς τις απαραίτητες πληροφορίες, η Πρώτη Πράξη έχει ιδιαίτερη βαρύτητα για την κατατόπιση του κοινού.⁶² Στην προκειμένη περίπτωση όμως οι πληροφορίες που δίνει ο Παρμένων γίνονται αιτία για μια σειρά παρεξηγήσεων.⁶³ Ωστόσο αυτό έχει ένα σημαντικό δραματικό αποτέλεσμα: τη δημιουργία ατμόσφαιρας μυστηρίου και κατ' επέκτασιν αγωνίας και έκπληξης, όταν βήμα προς βήμα αποκαλύπτεται η αλήθεια.

Τις απόψεις που εκφράζει ο Παρμένων συμμερίζονται εκ περιτροπής και άλλα πρόσωπα της κωμωδίας. Την άποψη, ότι η εχθρότητα προς την πεθερά της είναι η αιτία της φυγής της Φιλουμένης, συμμερίζεται ο γέρος Λάχης και αποτελεί το θέμα όλης της Δεύτερης Πράξης. Ότι είναι ασθενής δίνεται σαν πληροφορία στον νεαρό Πάμφιλο και προβάλλεται στις δύο πρώτες

tiu's *Hecyra*, *RhM* 31 (1876) σσ. 304-305. E. Lefèvre, *Die Expositionstechnik in den Komödien des Terenz* Darmstadt 1969, σ. 61. Και D. Sewart, «Exposition in the *Hecyra* of Apollodorus», *Hermes* 102 (1974) σ. 257.

58. Ter. *Hec.* 179: miris modis odisse coepit Sostratam. Βλ. W. Schadewaldt, «Bemerkungen zur *Hecyra* des Terenz», *Hermes* 66 (1931) σ. 7 και σημ. 2.

59. Ter. *Hec.* 188: aegram esse simulant mulierem. Βλ. W. Schadewaldt, *ό.π.*, σ. 7 και σημ. 1.

60. Βλ. ιδιαίτερα Ter. *Hec.* 100-102, 130-133, 157.

61. Don. *Hec.* 178, 4: mire ad finem comoediae rerum explanatio reservatur. Namque si quaeras, fallitur Parmeno, cum non odio socrus, sed pudore simultatem adversus socrum Philumena assimilaverit.

62. Βλ. E. Lefèvre, *ό.π.*, σσ. 60-80.

63. C. Cabrilla. «Virtualidades del espacio extra-escénico en la *Hecyra* de Terencio», *Pallas* 54 (2000) σσ. 275-277. D. Sewart, *ό.π.*, σ. 257 και 260. Και J. C.B. Lowe, «Terentian originality in the *Phormio* and *Hecyra*», *Hermes* 111 (1983) σσ. 445-446, ο οποίος επισημαίνει ότι ο Παρμένων παρουσιάζεται σαν αντίθεση του servus callidus.

σκηνές της Τρίτης Πράξης. Ενώ μια πιθανή επανασύνδεση του Παμφίλου με την εταίρα είναι η άποψη των δύο γερόντων Λάχη και Φειδίππου που προβάλλεται στις δύο πρώτες σκηνές της Πέμπτης Πράξης. Όλα αυτά περιπλέκουν την υπόθεση και συντελούν στο να δημιουργηθούν καταστάσεις που οδηγούν σε αδιέξοδο.

Στη Δεύτερη Πράξη ο Παρμένων είναι απών. Επανεμφανίζεται στις δύο πρώτες σκηνές της Τρίτης Πράξης, στην πρώτη σκηνή με τον νεαρό κύριό του, παριστάνοντας ξανά τον μυστικοσύμβουλό του, και στη δεύτερη σκηνή με την μητέρα του κυρίου του. Και στις δύο σκηνές προωθεί μία από τις πληροφορίες που έδωσε και στην Πρώτη Πράξη, δηλαδή ότι η Φιλουμένη είναι ασθενής, πράγμα που θα οδηγήσει τον Πάμφιλο στο πατρικό σπίτι της συζύγου του, όπου θα μάθει μέρος της αλήθειας. Το τι ανακάλυψε θα μάθει ταυτόχρονα και το κοινό σε έναν μονόλογο στην τρίτη σκηνή της Τρίτης Πράξης, ερήμην όμως του Παρμένοντα, καθώς ο κύριός του στη συγκεκριμένη περίπτωση όχι μόνον δεν θα τον εμπιστευθεί, αλλά θα τον στείλει, παρά την απροθυμία του, σε μια περιττή αποστολή,⁶⁴ με ολοφάνερη πρόθεση να απαλλαγεί από την παρουσία του.

Επιστρέφει στην τέταρτη σκηνή της Τρίτης Πράξης μαζί με έναν συνάδελφο - δούλο.⁶⁵ Η όλη σκηνή είναι απλά ένα κωμικό διάλειμμα στο αρκετά βαρύ κλίμα του έργου. Ο κύριός του και πάλι σκόπιμα, παρά την απροθυμία του και τις διαμαρτυρίες του, θα τον στείλει να φέρει έναν υποτιθέμενο φίλο για τον οποίο του δίνει μια περίεργη και ως ένα σημείο αλλοπρόσαλλη περιγραφή.⁶⁶

Για μεγάλο διάστημα ο Παρμένων θα απουσιάζει. Θα τον βρούμε ξανά στην τρίτη σκηνή της Πέμπτης Πράξης, ενώ όλα έχουν οδηγηθεί σε αδιέξοδο, στο πιο κρίσιμο σημείο, ελάχιστα πριν την ευτυχή λύση.

Ο Παρμένων επιστρέφει από την άσκοπη αναζήτηση του ανύπαρκτου φίλου του κυρίου του. Μπαίνει στη σκηνή ταλαιπωρημένος, ψάχνοντας τον κύριό του. Η εικόνα παραπέμπει στον τρόπο, με τον οποίο εισέρχεται στη σκηνή ένας *servus currens*,⁶⁷ όμως στη συνέχεια τίποτε δεν ανταποκρίνεται

64. Don. *Hec.* 430, 2: apparet Pamphilum Parmenonis absentiam desiderare eo, quod nunc prior Parmenonem alloquitur. Βλ. και G. Norwood, *ό.π.*, σ. 145. J.C. Austin, *ό.π.*, σ. 81. Και C.W. Amerasinghe, *ό.π.*, σ. 69.

65. Βλ. C.W. Amerasinghe, *ό.π.*, σσ. 69-70.

66. Ter. *Hec.* 431-433: PAM: in arcem transcurso opus est. PAR: quoi homini? PAM: tibi. // PAM: in arcem? Quid eo? PAM: Callidemidem hospitem // Myconium, qui mecum una vectust, conveni. Και *Hec.* 440: rubicundus, crispus, crassus, cadaverosa facie. Βλ. και C.W. Amerasinghe, *ό.π.*, σσ. 69-70.

67. Βλ. τα σχετικά σχόλια του Δονάτου: Don. *Hec.* 808, 1: attendum, quod ab initio comoediae usque ad finem Parmeno mittitur ut currat et celatur ut nesciat

στον συγκεκριμένο ρόλο.⁶⁸ Την ίδια στιγμή βγαίνει από το πατρικό σπίτι της Φιλουμένης η εταίρα Βακχίς, όπου είχε πάει μετά από παράκληση του γέρου Λάχης προκειμένου να διαλύσει τις υποψίες για επανασύνδεσή της με τον Πάμφιλο. Όπως φαίνεται από όσα θα πει στην επόμενη σκηνή, έχει ανακαλύψει την αλήθεια και έχει τα στοιχεία που θα δώσουν τη λύση.

Αναθέτει στον Παρμένοντα να μεταφέρει στον κύριό του ένα μήνυμα: *cognosse anulum illum Myrrinam // gnatae suae fuisse (Hec. 811-812)*. Το νόημα της φράσης δεν κατανοεί ούτε ο Παρμένων ούτε το κοινό. Με επίμονες ερωτήσεις προσπαθεί να μάθει κάτι περισσότερο. Και η είσοδός του στην αρχή, αλλά και η επίμονη περιέργεια, που δείχνει, δίνουν κωμικό χρώμα στη σκηνή,⁶⁹ ενώ παράλληλα η ακατανόητη φράση της εταίρας δημιουργεί κλίμα μυστηρίου.

quod curiose desiderat. Και 809, 4: *mire tota fabula invenit, quamobrem currat Parmeno*. Για τα χαρακτηριστικά του *servus currens* βλ. G.E. Duckworth, *ό.π.*, σσ. 106-107. D. Gilula, *ό.π.*, σ. 148. T.F. Carney, *ό.π.*, σ. 121 W.S. Anderson, «A new Menandrian prototype for the *servus currens* of Roman Comedy», *Phoenix* 24 (1970) σσ. 229-236, ο οποίος στις σσ. 229 και 234-5 επιχειρηματολογεί υπέρ της Ελληνικής προέλευσης του *servus currens*. Όμοια και οι P.-E., Legrand, *Daos: tableau de la comedie grecque pendant la periode dite nouvelle*, Lyon et Paris 1910, σ. 430. E. Schild, *Die dramaturgische Rolle der Sklaven bei Plautus und Terenz*, Diss. Basel 1917, σσ. 60-62. G.E. Duckworth, «The dramatic function of the *servus currens* in Roman Comedy», *Classical Studies Presented to E. Capps*, Princeton 1936, σσ. 93-102. P.P. Spranger, *ό.π.*, σ. 57. Αντίθετα τη Ρωμαϊκή προέλευση του *servus currens* υποστηρίζουν οι: C. Weissmann, *De servi currentis persona apud comicos Romanos*, Diss. Giessen 1911, σ. 5. E. Frankel, *De media et nova comoedia quaestiones selectae*, Diss. Göttingen 1912, σ. 41. W.W. Blancké, *The Dramatic Values in Plautus*, Geneva, New York 1918, σσ. 46-47. O H.W. Prescott, «Exit monologues in Roman comedy», *CPh* 37 (1942) σ. 14, επισημαίνει ότι ο μικρός μονόλογος του Παρμένοντα, με τον οποίο αρχίζει η σκηνή σε συνδυασμό με τον μικρό μονόλογο του Λάχης στο τέλος της προηγούμενης σκηνής, έχουν σκοπό να καλύψουν το χρονικό διάστημα που χρειάζεται η Βακχίς για να επιστρέψει στη σκηνή.

68. Ο ρόλος του *servus currens* είναι κωμικός. Φέρνει νέα σε κάποιο πρόσωπο που είναι στη σκηνή, συνήθως στον κύριό του, τον οποίο ψάχνει, εξουθενωμένος και ασθμαίνων, και τα ανακοινώνει σε έναν μονόλογο. Στον Πλάτο κατά κανόνα υπάρχει μια σκόπιμη καθυστέρηση για δημιουργία κωμικού αποτελέσματος (*Asin.* 267 κ.εξ., *Capit.* 768 κ.εξ., *Curc.* 280 κ.εξ. κ.ά.) και suspense (*Merc.* 111 κ.εξ.). Ο Τερέντιος χρησιμοποιεί τον *servus currens* λιγότερο για κωμικό αποτέλεσμα και περισσότερο για δημιουργία δραματικής ειρωνείας καθώς τα νέα που μεταφέρει είναι ήδη γνωστά στο κοινό (*Andr.* 338 κ.εξ., *Ad.* 299 κ.εξ. κ.ά.). Θεωρείται ότι ο Τερέντιος, όσον αφορά τη χρήση του *servus currens*, βρίσκεται πιο κοντά στα Ελληνικά πρότυπα βλ. G.E. Duckworth, *ό.π.* (1936 σ. 93-102. G.E. Duckworth, *ό.π.* (1952) σ. 106-107. Και G. Norwood, *Plautus and Terence*, New York 1932, σ. 83.

69. Βλ. τα σχετικά σχόλια του Δονάτου: Don. *Hec.* 851, 2: *facete agit Terentius, ut, quanto magis Parmeno curiosus est, tanto magis nesciat illa quae cupit*. Και 875, 2: *addit stimulos curiositati eius*.

Με την αποχώρηση του δούλου η εταίρα σε έναν μονόλογο διηγείται όσα συνέβησαν μέσα στο πατρικό σπίτι της Φιλουμένης, αλλά και γεγονότα παλαιότερα, των οποίων η ίδια υπήρξε μάρτυρας και τα οποία δίνουν τη λύση στο αδιέξοδο που έχει δημιουργηθεί. Ο μονόλογος αυτός είναι ουσιαστικά η σκηνή αναγνώρισης της κωμωδίας. Η παράξενη φράση, που μεταφέρει ο Παρμένων ως μήνυμα, είναι το κλειδί για τη λύση όλων των προβλημάτων και των παρεξηγήσεων που έχουν δημιουργηθεί.

Οι δύο αυτές σκηνές αποκτούν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς είναι από τα ελάχιστα σημεία της κωμωδίας, όπου υπάρχουν σαφείς ενδείξεις για επέμβαση του Τερεντίου στο πρότυπό του. Ένα σχόλιο του Δονάτου στον στίχο 825⁷⁰ φαίνεται να σημαίνει ότι στην Έκυρα του Απολλοδώρου κάποια από τα γεγονότα, που διηγείται η Βακχίς στον μονόλογό της, διαδραματίζονταν μπροστά στο κοινό. Έχουν διατυπωθεί πολλές απόψεις για το τι ακριβώς εννοεί ο Δονάτος, όπως και για την έκταση των επεμβάσεων του Τερεντίου και μορφή που είχε το πρότυπό του. Βασική άποψη σε όλες τις υποθέσεις είναι τη ότι πιθανώς στη θέση του μονολόγου της Βακχίδας στον Απολλόδωρο υπήρχε διάλογος ανάμεσα στην Βακχίδα και κάποιο άλλο πρόσωπο.⁷¹ Έχει διατυ-

70. Don. *Hec.* 825, 2: Brevitati consuluit Terentius nam in Graeca haec aguntur non narrantur. Βλ. επίσης τα σχόλια στους στίχους 816 (reliqua pars argumenti per monodiam narratur) και 833 (conclussit narratione fabulam more suo ne haec in actu futuro expectaremus).

71. Bl. W.E.J. Kuiper, *Two comedies by Apollodorus of Carystus. Terence's Hecyra and Phormio*, Lugduni Batavorum, E.J. Brill 1938 (*Mnemosyne. Supplementum Primum*) σσ. 26-29. Ph. - E. Legrand, «A propos du dénouement de l' *Hécyre*», *REA* 43 (1941) σσ. 49 και 55. B. Denzler, *Der Monolog bei Terenz*, Zürich 1968, σσ. 15-16. O. Bianco, *ό.π.*, σ. 109. T.F. Carney, *ό.π.*, σ. 123, σχόλια στους στίχους 816 και 825. K. Büchner, *ό.π.*, σσ. 163-167. E. Lefèvre, *ό.π.*, σσ. 73-80. D. Sewart, *ό.π.*, σ. 247. T.B.L. Webster, *Studies in Later Drama*, Oxford 1970, σσ. 230-231, ο οποίος θεωρεί ότι ο Τερέντιος αντικατέστησε μια σκηνή ανάμεσα στον Πάμφιλο και την Βακχίδα με τον μονόλογο. G. Lafaye, «Le modèle de Térence dans l' *Hécyre*», *RPh* 42 (1916) σσ. 30-31, ο οποίος θεωρεί ότι συνομιλήτρια της Βακχίδας ήταν η Σωστράτη. Επίσης συζητά (σσ. 23-24 και 30) και την πιθανή σχέση της *Hecyra* με τους Έπιτροπόντες του Μενάνδρου. K. Stavenhagen, «Menanders *Epitrepontes* und Apollodors *Hecyra* 45 (1910) σσ. 580-1, ο οποίος θεωρεί ότι ο ίσως Πάμφιλος ήταν ο συνομιλητής της Βακχίδας, όμως, όποιος και να ήταν, ο Παρμένων δεν μπορεί να έχει ακούσει τίποτε από το μυστικό. O F. Nencini, *ό.π.*, σσ. 62-63 θεωρεί ότι συνομιλήτρια της Βακχίδας ήταν η Μυρρίνα. Όμοια και οι W. Ludwig, *ό.π.*, σ. 177 και W. Schadewaldt, *ό.π.*, σ. 16 και σημ. 1. O H.W. Prescott, «Link monologues in Roman comedy», *CPh* 34 (1939) σ. 121, εστιάζει την προσοχή του στη λειτουργία του μονολόγου της Βακχίδας σαν μέσο για να δοθούν στο κοινό απαραίτητες πληροφορίες που δεν μπορούν να παρουσιαστούν στη σκηνή.

πωθεί και η άποψη ότι η επέμβαση του Τερεντίου περιλαμβάνει όχι μόνον τον μονόλογο της Βακχίδας, αλλά και τον διάλογο της με τον Παρμένοντα.⁷²

Ανεξάρτητα όμως από τις όποιες επεμβάσεις του Τερεντίου στο συγκεκριμένο σημείο, αν εξετάσουμε το σχήμα σύμφωνα με το οποίο ενεργούν ο δούλος και η εταίρα, θα αποτολμούσαμε να διατυπώσουμε τη σκέψη ότι εδώ ο Τερέντιος εφαρμόζει, τηρουμένων των αναλογιών, το τυπικό μιας *ἀγγελικῆς ῥήσεως*. Η εταίρα, ολοκληρώνοντας την αποστολή που της ανέθεσαν, λειτουργεί ως *ἐξάγγελος* Έχει τα χαρακτηριστικά,⁷³ που απαιτεί ένας τέτοιος ρόλος: υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας των γεγονότων, τα οποία διηγείται σε πρώτο πρόσωπο.

Είναι μάλιστα η περίπτωση *ἀγγελικῆς ῥήσεως*, όπου προηγείται διάλογος (ο διάλογος με τον Παρμένοντα), μέσα στον οποίο δίνεται με μια σύντομη φράση η βασικότερη πληροφορία και ακολουθεί μονόλογος που καταλήγει στην αρχική αυτή φράση.⁷⁴ Ωστόσο υπάρχει μια σημαντική διαφορά. Η βασική φράση έχει αποδέκτη τον Παρμένοντα, ο οποίος δεν γνωρίζει τίποτε, και την ακούει ένα κοινό, το οποίο, αν και γνωρίζει μέρος της αλήθειας, στην προκειμένη περίπτωση βρίσκεται στην ίδια κατάσταση άγνοιας με τον Παρμένοντα.⁷⁵ Αυτό όμως φαίνεται να είναι ο στόχος του Τερεντίου. Δηλαδή ο Παρμένων στον διάλόγό του με την εταίρα, εκφράζοντας με επιμονή την περιέργειά του να ανακαλύψει τι κρύβεται κάτω από την ακατανόητη φράση, συμπαρασύρει και το κοινό στα ίδια συναισθήματα με αποτέλεσμα την επίταση και κορύφωση της αγωνίας (*suspense*), ελάχιστα λεπτά πριν τη μεγάλη έκπληξη που θα προκαλέσει η αποκάλυψη του μυστικού που θα δώσει τη λύση.

Ο Παρμένων εμφανίζεται ξανά στην τελευταία σκηνή συνοδεύοντας τον περιχαρή κύριό του. Παρά τις επίμονες προσπάθειές του δεν θα μάθει τίποτε

72. Βλ. J.C.B. Lowe, *ό.π.*, (CQ 1983) σ. 430 και του ιδίου (*ό.π.*, *Hermes* 1983) σσ. 439-440. K. Büchner, *ό.π.*, σ. 164. Ιδιαίτερα ο W.E.J. Kuiper, *ό.π.*, σ. 29, υποστηρίζει ότι η όποια αλλαγή του Τερεντίου αρχίζει στο στίχο 810, δηλαδή από το μήνυμα που η Βακχίς αναθέτει στον Παρμένοντα να μεταφέρει.

73. J.M. Bremer, «Why messenger-Speeches?», *Miscellanea Tragica in honorem T.C. Kamerbeek*, Amsterdam 1976, σσ. 32-33. A. Rijksbaron, «How does a messenger begin his speech?», *Miscellanea Tragica in honorem J.C. Kamerbeek*, Amsterdam 1976, σσ. 293-294. Irene J.F. De Jong, *Narrative in Drama. The art of the Euripidean messenger-speech*, *Mnemosyne Supplementum* 116, E.J. Brill 1991, σσ. 2, 9 και 30-34.

74. Χαρακτηριστικές περιπτώσεις στην Αρχαία Τραγωδία είναι: Αίσχ. *Πέρσ.* 255 κ.εξ., *Ἐπὶ ἐπὶ Θήβας* 792-3 κ.εξ., Σοφ., *OT* 1235 κ.εξ., *Ἡλ.* 673 κ.εξ. Εὐρ. *Μήδ.* 1125-6 κ.εξ., *Ἡφ.* 786-7 κ.εξ. Βλ. και I.J.F. De Jong, *ό.π.*, σσ. 30-34.

75. Ο J.C.B. Lowe (*ό.π.*, *Hermes* 1983) σ. 446 αποδίδει στον Τερέντιο το ότι το κοινό μένει σε άγνοια σχεδόν μέχρι το τέλος της κωμωδίας.

από όσα έγιναν,⁷⁶ «παραμένοντα» σε πλήρη άγνοια και δημιουργώντας έτσι το εύθυμο κλίμα που απαιτεί το τέλος της κωμωδίας.⁷⁷

Ο λόγος του Παρμένοντα της *Hecyra*, αντίθετα με τον συνονόματό του στον *Eunuchus*, δεν παρουσιάζει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά.⁷⁸ Παρατηρήσαμε όμως ότι χρησιμοποιεί συχνά το ρήμα *scire* (=γνωρίζω),⁷⁹ ιδιαίτερα στις τελευταίες σκηνές, όπου και το κοινό έχει συνειδητοποιήσει την παντελή άγνοιά του και τα επί σκηνής πρόσωπα την επιδιώκουν, πράγμα που επιτείνει το κωμικό χρώμα των σκηνών αυτών.

Αν θέλαμε να περιγράψουμε τον Παρμένοντα σε γενικές γραμμές θα μπορούσαμε να πούμε τα εξής: Παρά τα ελαττώματά του είναι ουσιαστικά ο τύπος του αφοσιωμένου δούλου, όπως ο ίδιος παρουσιάζει τον εαυτό του στην Πρώτη Πράξη. Ενδεχομένως είναι και ο έμπιστός του κυρίου του. Οι περιστάσεις όμως αναγκάζουν τον κύριό του να τον κρατήσει σε απόσταση σε μια εξαιρετικά δύσκολη στιγμή του. Αυτό σε συνδυασμό με την περιέργειά του το εκμεταλλεύεται ο ποιητής για τη δημιουργία κωμικών καταστάσεων και συνεπώς ο Παρμένων παρουσιάζει πολλά από τα χαρακτηριστικά του κωμικού δούλου. Παράλληλα σε μερικές περιπτώσεις παρουσιάζει χαρακτηριστικά του *servus currens*, τα οποία ενισχύουν περισσότερο τον κωμικό ρόλο του.

Συνήθως όσοι μελετούν την *Hecyra* τονίζουν ότι η παρουσία του Παρμένοντα δεν προσφέρει τίποτε ουσιαστικό στην κωμωδία. Το μόνο που του

76. Βλ. το σχετικό σχόλιο του Δονάτου, *Don. Hec.* 873: *ridicule instat scire ignoraturus Parmeno*. Βλ. και D. Gilula, *ό.π.*, σ. 148. T.F. Carney, *ό.π.*, σ. 123 (στ. 811), σ. 131 (στ. 873, 875, 876) και σ. 132 (στ. 877-8, 879), J. Marouzeau, *Térence*, Tome III, *Hécyre - Adelphes*. (*Les Belles Lettres*), Paris 1961, σσ. 85-86. D. Sewart, *ό.π.*, σ. 257. G. Norwood, *ό.π.*, σ. 145. Και C. Cabrilla, *ό.π.*, σ. 282.

77. Την τελευταία αυτή σκηνή θεωρούν δημιούργημα του Τερεντίου οι J.C.B. Lowe (*ό.π.*, *Hermes* 1983, σ. 441) και K. Büchner (*ό.π.*, σ. 169), με σκοπό να διευρύνει τον κωμικό ρόλο του Παρμένοντα.

78. Δείχνει προτίμηση στα επιφωνήματα - όρκους *edepol* (στ. 83, 88, 799) και *hercle* (στ. 396, 806) και χρησιμοποιεί σε μικρή έκταση πλεονασμούς και υποκοριστικά. Επίσης πολύ περιορισμένη είναι η χρήση παροιμιών και μεταφορών π.χ. στο στ. 343 υπάρχει η παροιμία *nam qui amat quod odio ipsus est, bis facere stulte duco*. Βλ. το σχετικό σχόλιο του Δονάτου, *Don. Hec.* 343, 2: *causa a sententia morali*. Βλ. και T.F. Carney, *ό.π.*, σ. 67 (στ. 343). Μεταφορική σημασία έχει η λέξη *tundendo* στον στ. 123. Ο Δονάτος εξηγεί (*Don. Hec.* 123, 1): *tundere est idem saepe repetere: translatio a fabrorum malleo*. Βλ. και T.F. Carney, *ό.π.*, σ. 43 (στ. 123).

79. *Ter. Hec.* 290, 350, 812, 850, 851, 877. Βλ. τα σχετικά σχόλια του Δονάτου: *Don. Hec.* 807, 3: *rursus curiosus nihil sciturus est et cursurus piger*. Και 873: *ridicule instat scire ignoraturus Parmeno*. Βλ. και W. Schadewaldt, *ό.π.*, σελ. 24-25 σημ. 2.

αναγνωρίζουν είναι η δημιουργία κωμικών καταστάσεων⁸⁰ που απαλύνουν το δραματικό κλίμα του έργου. Συμφωνούμε ότι είναι ο δημιουργός των ελαχίστων κωμικών καταστάσεων της κωμωδίας, θεωρούμε όμως ότι ο Παρμένων παίζει έναν μικρό μεν, αλλά ουσιαστικό ρόλο, καθώς αναδεικνύεται σε σημαντικό παράγοντα δημιουργίας *suspense*, ένα στοιχείο που ο Τερέντιος μετέφερε, όσον αφορά τον Παρμένοντα, από την *Εκνυρά* του Απολλοδώρου στις πρώτες σκηνές της κωμωδίας, το αξιοποίησε με την εξάλειψη του κατατοπιστικού προλόγου και το ενέτεινε στις τελευταίες σκηνές διαφοροποιούμενος από το πρότυπό του.

Η αναλυτική παρουσίαση του ρόλου των δύο δούλων (του Παρμένοντα του *Eunuchus* και του Παρμένοντα της *Hecyra*) μας έδωσε την δυνατότητα, πέραν από όσα η προηγούμενη έρευνα έχει επισημάνει να παρατηρήσουμε τα εξής:

Η αδιάκοπη και ομοιόμορφη παρουσία του Παρμένοντα στον *Eunuchus* στις σκηνές εκείνες, όπου υπάρχουν σαφείς ενδείξεις για επέμβαση του Τερεντίου στο πρότυπό του (σκηνές II 1, II 2, III 1 και III2) μας οδήγησε στη σκέψη ότι ο Τερέντιος χρησιμοποιεί τον δούλο ως τον συνεκτικό κρίκο, προκειμένου να εξασφαλίσει τη συνοχή της κωμωδίας του.

Η επιλογή του ονόματος *Παρμένων* από τον Τερέντιο, καθώς υπαινίσσεται δούλο πιστό και αφοσιωμένο, σε συνδυασμό με την ασυνέπεια που δείχνει απέναντι στους νεαρούς κυρίους του, αποτελεί συμβολή στον κωμικό χαρακτήρα του ρόλου του.

Ο Παρμένων έχει έναν αρκετά χαρακτηριστικό λόγο (σε όση έκταση συμβαίνει αυτό στον Τερέντιο), καθώς χρησιμοποιεί σε μεγάλη έκταση λέξεις ή φράσεις με μεταφορική σημασία, παροιμίες, λέξεις και φράσεις χαρακτηριστικές της ομιλουμένης γλώσσας και επιφωνήματα ελληνικής προέλευσης. Και είναι σημαντικό ότι όλα αυτά τα στοιχεία παρουσιάζονται ομοιόμορφα σε όλη την έκταση του ρόλου του.

Για τον Παρμένοντα της *Hecyra* διαπιστώσαμε ότι έχει έναν μικρό μεν, αλλά ουσιαστικό ρόλο. Εκτός από τον κωμικό χαρακτήρα του ρόλου του, αναδεικνύεται σε σημαντικό παράγοντα δημιουργίας *suspense*, ιδιαίτερα στην τρίτη σκηνή της Πέμπτης πράξης.

Θα κλείσουμε με μια γενική παρατήρηση. Αν κρίνουμε από τους δύο Παρμένοντες, ο Τερέντιος φαίνεται να επέλεξε από τον Μένανδρο και τον Απολλοδώρο τις κωμωδίες εκείνες, μέσα στις οποίες ανακάλυψε τους ανθρωπινούς χαρακτήρες που ήθελε να προβάλλει στο Ρωμαϊκό κοινό. Σε μεγάλη

80. Βλ. D. Gilula, *ό.π.*, σ. 148. W.E.J. Kuiper, *ό.π.*, σ. 7. Και C.W. Amerasinghe, *ό.π.*, σ. 69.

έκταση ακολουθεί τα πρότυπά του, ενώ παράλληλα αξιοποιεί το υλικό που του προσφέρουν, διασκευάζοντας με επιδεξιότητα, συνδυάζοντας στοιχεία από παραπλήσιες κωμωδίες και καμιά φορά αφήνοντας ελεύθερη την έμπνευσή του να εκμεταλλευτεί δημιουργικά τεχνικές που του παρείχε ο ευρύτερος χώρος της δραματικής ποίησης.

SUMMARY

By Maria Papadimitriou

The part of the slave in Terence's *Eunuchus* and *Hecyra*

Aim of the present article is to offer a contribution to the study of the slave's part in Terence's *Eunuchus* and *Hecyra*.

The detailed analysis of the part of the two slaves (*Parmeno* in *Eunuchus* and *Parmeno* in *Hecyra*) led us to observe the following.

As far as *Parmeno* in *Eunuchus* (1) we noticed his continuous and identical presence, especially in the scenes, where it is attested by Terence himself that he altered his original, introducing two characters from Menanders' *Kolax* (namely in the scenes II 1, II 2, III 1 and III 2). Consequently, we made the suggestion that in these scenes Terence treated *Parmeno* as a link in order to attain the coherence of his comedy. (2) We considered that the name *Parmeno* was chosen by Terence not only as being significant of a confidential and faithful slave, but also in order to increase the comic character of *Parmeno*'s role, since he betrays his young masters acting at times under pressure contrary to their profits. And (3) we noticed that *Parmeno*'s speech is very distinct (as far as it is possible in Terence). The main characteristics of his speech are metaphors, proverbs, proverbial expressions, colloquialisms and Greek origin interjections.

With regard to *Parmeno* in *Hecyra*, we made the suggestion that, apart from the comic character of his role, he becomes the main factor of suspense, especially in the scene V 3. In this point, we noticed that *Bacchis*' monologue in the following scene (V 4) corresponds to a messenger-speech (ἀγγελική ῥήσις) and *Bacchis* is acting as an ἐξάγγελος, giving the main point of her news in the proceeding dialogue with *Parmeno* (scene V 3). Nevertheless, *Parmeno*'s ignorance has as a result to increase the suspense in the end of the play, before the solution.